

Enric Benavent-Vallès

UNIVERSITAT RAMON LLULL

Doctor en Filosofia. Professor de la Facultat d'Educació social i Treball Social Pere Tarrés-URL. Membre del col·lectiu de recerca sobre pessebrisme El Bou i la Mula. Membre del grup de recerca Innovació i Anàlisi Social (GIAS). Autor de diverses publicacions sobre pessebrisme, actualment explora els vincles entre pessebrisme i reivindicació social.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2812-1707>

Paraules clau: pessebre, innovació, tradició, Castellar del Vallès

Palabras clave: belén, innovación, tradición, Castellar del Vallès

Keywords: nativity scene, innovation, tradition, Castellar del Vallès

Renovar la tradició

Una nova manera de presentar les exposicions de pessebres

Introducció

Les tradicions traspassen de generació en generació costums, celebracions, rituals relacionats amb aquells valors que cada cultura considera centrals, per això hi ha un vincle generacional que queda inscrit en la cultura tradicional. El pessebre és una d'aquestes tradicions en què el vincle es forja ben bé a l'interior de la família, ja que, normalment, la primera experiència de pessebre la tenim al menjador de casa, com una activitat familiar en la qual pot participar tothom. En ser una cosa que

només es fa un cop l'any, esdevé una activitat especial que té un calendari d'aproximació ben marcat en què cal fer algunes coses prèvies: proveir-se de molsa, comprar alguna figureta més, preparar l'espai, etc. I, un cop fet, continua marcant de manera molt pedagògica el ritme dels esdeveniments que es commemoren en el cicle nadalenc (Serra de Manresa, 2019).

El pessebre, i les tradicions en el seu conjunt, ens fan mirar enrere i a la vegada ens situen en el nou present de cada any. Les persones que fan el pessebre cada any són les mateixes i cada any són diferents, per això el pessebre sempre és el mateix i sempre és diferent.

A final del s. XVIII ja hi ha notícies de pessebres que es feien a les cases per ser visitats, com recorda Amades “els pessebres de les cases dels senyors eren visitats pels senyors, i encara que hom reservava un dia per poder-lo visitar tothom, es triava el dia i l'hora més estranya i intempestiva”. Amb l'èxit que tenien les visites, els pessebres aviat es van utilitzar com a reclam publicitari d'alguns comerciants “l'avidesa per veure pessebres es feia cada any més intensa i més evident, i alguns industrials se'n van servir per donar a conèixer llurs establiments i van fer el pessebre en pla de reclam” (Amades, 2009: 272). Al costat d'aquests pessebres, “interessats i egoistes” segons els

Encara que sembli que la tradició i la innovació són dos conceptes oposats, veiem que totes les tradicions han evolucionat al llarg dels temps i s'han anat adaptant a la societat que les viu. El món del pessebrisme, tot i que en alguns casos s'ha mostrat hermètic a la innovació, sempre ha anat introduint novetats. La recerca que presentem explica l'experiència del Grup Pessebrista de Castellar del Vallès en aquests darrers deu anys i ens mostra com les novetats que han plantejat aporten molts beneficis a la pràctica del pessebrisme.

Aunque parezca que la tradición y la innovación son dos conceptos opuestos, vemos que todas las tradiciones han evolucionado a lo largo de los tiempos, adaptándose a la sociedad que las vive. El mundo del belenismo, aunque en algunos casos se ha mostrado hermético a la innovación, siempre ha ido introduciendo novedades. La investigación que presentamos explica la experiencia del Grupo Pessebrista de Castellar del Vallès en estos últimos diez años y nos muestra cómo las novedades que han planteado aportan muchos beneficios a la práctica del belenismo.

Although it seems that tradition and innovation are two opposite concepts, we see that all traditions have evolved over time, adapting to the society that lives them. The world of nativity scenes, although in some cases it has been hermetic to the novelty, has always been introducing new elements. The research we present explains the experience of the Grup Pessebrista de Castellar del Vallès in the last ten years and shows us how the innovations they have proposed bring many benefits to the practice of nativity scenes.

qualifica Amades, hi havia pessebres emotius i generosos, fets pel goig de fer-los i que el visitessin com més persones millor. Aquesta tradició va continuar ben viva durant el XIX i principis del XX.

La fundació de l'Associació de Pessebristes de Barcelona l'any 1863 (refundada l'any 1921) va pretendre posar ordre a una afició que estava en franc creixement. Al tombant de segle es comencen a publicar els primers manuals de com s'ha de construir el pessebre i també és l'època dels primers concursos de pessebres, amb unes bases reguladores que limitaven la creativitat definint el que és i el que no és un pessebre.

Amades (2009), però, recull l'afany de novetat que hi havia al voltant del pessebre, especialment quan el volien fer servir de reclam. Aquests pessebristes introduïen en el pessebre tot allò que passava a la ciutat; així doncs, personatges com el sereno, la castanyera, el guàrdia municipal o el venedor de mata-rates es van fer populars en els pessebres. També s'hi introduïen les novetats en mitjans de locomoció, de manera que al 1848 era habitual veure el ferrocarril passejant-se pels pessebres. La innovació també va afectar la tecnologia i es van començar a il·luminar els pessebres amb llums de gas que substituïen els gresolats d'oli que més d'un ensurt van causar.

Més enllà de figures i elements d'il·luminació, l'originalitat també s'aplicava a l'escenografia i a la manera de presentar els pessebres. Hi ha exemples notables de pessebristes que presentaven el naixement de Jesús en espais poc habituals. A principis de segle XX, trobem molts exemples de pessebres que apostaven per escenografies simbòliques o per apropar el relat del Naixement a paisatges urbans. Els anys abans de la Guerra Civil es caracteritzen per un interessant debat entre pessebristes

que s'aferren al model bíblic historicista i els que defensen altres principis per al pessebre.

Un clar exemple d'això és el dibuixant Joaquim Renart qui cap als anys trenta, en diverses conferències, aportava una mirada diferent vers el pessebrisme i va introduir la necessitat que el pessebre generés un vincle emocional amb l'espectador. Així mateix, l'escriptor Rossend Llates, en un article de premsa l'any 1927, animava els pessebristes a ser anacrònics i a actuar amb esperit lliure, a fer un pessebre des de la intuïció, des de la proximitat i l'emoció.

Ricard Lluch era un prestigiós ebenista de l'Hospitalet que a principis dels anys trenta feia uns pessebres que en aquella època ja anaven més enllà del que es pretenia des del pessebrisme oficial. Lluch considerava que amb el pessebre es podien comunicar més coses, és a dir, aportar a través del relat de Nadal informacions o testimonis d'indrets del país, de la vida de sants o personatges il·lustres, o de fets i preocupacions contemporànies. Amb els pessebres volia proporcionar moments d'emoció i de reflexió als visitants, tot enaltint el naixement de Jesús. Les visites que rebien els pessebres d'en Lluch per part de l'Associació de Pessebristes de Barcelona eren molt crítiques (Lluch, 2015).

L'any 1931, el Foment de les Arts Decoratives, amb la intenció de donar una nota en favor de les tradicions, va construir un pessebre. Aquesta entitat, atenta sempre a les innovacions que en tot ordre poguessin haver sorgit i a fi de trobar la seva deguda aplicació o relació amb les arts decoratives, va fer un pessebre modern. Volien fer entendre que la tradició i les innovacions mai en el món s'han separat ni enfrontat sinó que sempre s'han completat i afalagat mútuament.

La lectura d'articles publicats als diaris de l'època ajuda a comprendre les diverses tendències que hi havia a la Catalunya dels anys trenta al voltant del pessebrisme. Els llibres publicats durant aquells anys, que normalment estaven promoguts per les mateixes associacions, aporten pocs elements d'anàlisi i, simplement, pretenen donar pistes per construir pessebres dignes per tal de superar una certa crisi que creien que hi havia en aquesta tradició. És cert, però, que en aquells anys no hi havia hegemonia a l'hora de valorar què era l'important en un pessebre. Les controvèrsies van generar una veritable "batalla del pessebre" (Montlló, 2017).

Després de la Guerra Civil, en una societat amb forta influència de l'església, apareixen diverses associacions de pessebristes que ajuden a fer créixer aquesta tradició acotant el pessebre als cànons historicistes o clàssics. El pessebrisme associatiu s'ha mantingut en aquesta línia de treball durant molts anys. A tombants del segle XXI, en una societat marcada per la globalització i també per la secularització, alguns pessebristes s'han plantejat novament la necessitat d'aplicar la creativitat als pessebres (Benavent-Vallès, 2021). Si les iniciatives individuals costen de fer-se veure, la trajectòria que presentem del Grup Pessebrista de Castellar del Vallès ha aconseguit mostrar que hi ha possibilitat d'innovar en la forma de presentar els pessebres.

Metodologia

Presentem un estudi basat en l'observació participant portada a terme entre els anys 2009 i 2019 com a pessebrista del Grup Pessebrista de Castellar del Vallès i com a president de l'entitat durant sis anys. S'ha mantingut un contacte constant amb els pessebristes de l'entitat i també amb persones que visitaven l'exposició. S'han portat a terme converses infor-

mals amb pessebristes de l'entitat i amb pessebristes i estudiosos del pessebre aliens a l'entitat, i també s'han fet entrevistes formals semiestructurades a alguns pessebristes. S'ha consultat tota la documentació produïda durant aquests anys en format de memòria anual i de notícies de premsa.

Una nova manera de presentar les exposicions de pessebres

Al Grup Pessebrista de Castellar del Vallès ja feia uns anys que plantejàvem de quina manera podríem aconseguir que les exposicions de pessebres fossin més atractives com a oferta cultural i erradicar la idea que sentíem tant vegades entre els visitants del fet que “cada any és el mateix”. En certa manera, aquesta opinió tenia la seva part de raó, ja que els pessebres, de fet, sempre són nous, però globalment l'exposició cada any era el mateix.

El local dels pessebristes de Castellar té una planta baixa on s'exposen 14 pessebres de gran format i una sala al primer pis on, des de fa molts anys, s'hi exposaven pessebres antics de l'entitat, gairebé sempre els mateixos. Al centre de la sala s'intentava fer una exposició relacionada amb els pessebres: un any caganers; un altre, pessebres de muntanya; un altre, pessebres de paper... Amb tot, molts dels visitants ja no pujaven a la sala de dalt perquè no hi trobaven l'al·licient, ja que gran part del que s'hi podia veure era el mateix de cada any.

Aquesta és una realitat comuna en moltes exposicions de pessebres, de vegades es presenta algun pessebre innovador que trenca amb la línia habitual, però com a oferta global no hi ha massa diferència entre la d'un any i la de l'anterior. En alguns casos això arriba a l'extrem que, com que hi ha un mestratge molt insistent per part d'algun dels pessebristes o un estil forjat a còpia de molts anys de treball conjunt, hi ha exposicions de

pessebres on fins i tot d'un pessebre a l'altre hi ha una gran similitud d'estil i de concepte. Constatem que hi ha certa crisi al voltant d'algunes associacions de pessebristes que es concreta en la manca de renovació generacional. El fet que les exposicions siguin poc atractives per a la gent més jove, la poca presència als mitjans de comunicació o la poca capacitat d'innovació ens poden fer pensar que estem davant d'una tradició anquilosada.

Com es pot renovar allò que és tan tradicional?

Feia anys que donàvem voltes a una nova manera de presentar l'exposició. Ens vam fixar en el fet que molts museus presenten la seva exposició permanent a partir d'un centre d'interès que es va renovant. D'aquesta manera, es mostren les obres d'art (sovint les habituals del fons del museu) d'una manera diferent que ajuda els visitants a focalitzar i a enriquir la seva mirada. Incloure un centre d'interès temàtic a l'exposició de pessebres (més enllà del relat del naixement de Jesús) podia ser una manera de fer més rica la visita als pessebres i ajudar a trencar amb la sensació que les exposicions són sempre el mateix.

La proposta no va quallar de seguida, ja que no era fàcil fer entrar en el grup de pessebristes un canvi que afectava a tothom i implicava no només no pensar tan sols en el pessebre, sinó posar-lo al servei del Grup. Aquesta va ser la principal dificultat que calia superar.

Mentrestant, el Grup Pessebrista de Castellar del Vallès va ser l'encarregat d'organitzar la 13a Biennial del Pessebre Català l'any 2010, una activitat promoguda per la Federació Catalana de Pessebristes que tradicionalment consisteix en una gran exposició col·lectiva de pessebres de les entitats federades. A Castellar vam decidir oferir un model de Biennial trencador i innovador en què, més enllà de l'exposició col·lectiva de pessebres de totes les entitats federades, es va donar cabuda a diversos àmbits del pessebrisme. S'hi va poder veure una exposició virtual de pessebres casolans, un gran pessebre popular a la plaça del mercat, una exposició de nous llenguatges artístics aplicats al pessebre i una mostra de literatura relacionada amb el pessebrisme, acompanyant la tradicional exposició de pessebres de les diferents associacions que hi van participar.

La vida rural a Catalunya. (2011) JAUME MUNTADA

L'any següent, el 2011, aprofitant l'avinentesa que la sala de dalt havia quedat desmuntada i lliure dels pessebres de sempre, es va acollir l'exposició La vida rural a Catalunya, que presentava l'associació Figuraires i Artesans de Sabadell. L'exposició constava d'un conjunt de vitrines on s'exposaven figures, eines del camp en miniatura i escenografies que representaven costums i oficis perduts o en vies d'extinció, tot fruit d'un treball minuciós de recerca etnològica.

Tenir una exposició dedicada als oficis al primer pis va ser l'ocasió per proposar-nos d'incloure un ofici també a cada un dels pessebres de l'exposició de baix. Així ho vam fer. D'aquesta manera, vam iniciar el que s'ha consolidat com una nova manera de presentar les exposicions de pessebres, afegint un segon eix temàtic al del relat del naixement de Jesús.

Incloure un ofici no distorsionava per a res la idea de pessebre que cadascú volia fer i, en canvi, estimulava la creativitat, la curiositat i la col·laboració entre els pessebristes. Es van representar alguns oficis que sempre apareixen als pessebres (pastors, llenyataires...) i d'altres molt ben trobats com els carboners, els licorers, l'aiguader o el forjador, entre d'altres.

La novetat no consistia a posar oficis als pessebres, que sempre se n'hi ha posat, sinó a fer que tota l'exposició girés al voltant dels oficis. Aquesta petita novetat va fer adonar als pessebristes que aquell any l'exposició aportava alguna cosa més que el pessebre en si, que la idea de lligar l'exposició del primer pis amb la de la sala de baix potenciava el conjunt de l'oferta cultural del Grup i, sobretot, que fent els pessebres havíem après moltes coses sobre els oficis i que treballant amb un objectiu comú s'havien enfortit els llaços personals.

Fer-se les figures com a possibilitat d'innovar

Durant la primavera d'aquell any 2011 el Grup Pessebrista de Castellar va començar una altra activitat que havia de ser clau els anys següents. Dos pessebristes del Grup, Joan Carles Capdevila i Francesc Fayos, van impartir un curs de modelatge de figures amb fang. Aquesta era una activitat que diverses entitats pessebristes porten a terme sovint i que en èpoques anteriors també s'havia fet a Castellar a càrrec de les escultores i membres de l'entitat Montserrat Ribes (anys vuitanta) i Mar Hernández (anys noranta). Per tant, ja hi havia una certa tradició en el Grup que els pessebristes tinguessin habilitat per fer-se les figures. En el context que estem explicant, renovar la forma de presentar les exposicions, fer-se les pròpies figures o bé que en el grup hi hagi persones amb prou habilitat per fer figures dona un marge de llibertat important a l'hora de pensar noves escenes per als pessebres.

El resultat de presentar pessebres amb figures fetes pels mateixos pessebristes acaba sent molt irregular. Hi ha figures molt ben acabades i molt reeixides i d'altres no tant. Algun visitant va fer

notar això, que els pessebres eren molt bonics, però que en alguns casos les figures no ho eren tant, i es trobaven a faltar els figuristes clàssics. Aquesta afirmació contrasta amb l'observació que feien d'altres que valoraven el fet que les figures, tot i no que no oferien la perfecció dels escultors, tenien molta expressivitat i quedaven molt ben integrades en el conjunt ja que tant pessebre com figures eren fets per la mateixa mà.

És cert que al llarg de la història del pessebrisme català trobem pessebristes que s'han fet les seves figures, però que en una única exposició la majoria de les figures que s'exposin estiguin fetes pels mateixos pessebristes i no siguin dels tallers que forneixen tradicionalment el pessebrisme marca una tendència. El Grup Pessebrista de Castellar, amb la nova manera de presentar les exposicions, ha posat molt èmfasi a fer que els mateixos pessebristes siguin autors de les figures.

Avançant en les exposicions temàtiques

Després d'uns quants anys de plantejar-ho sense arribar mai al consens necessari, va ser a partir de l'exposi-

Curs de modelatge de figures. (2012) JAUME MUNTADA

ció dels oficis de l'any 2011, i d'una manera natural, com es va introduir un canvi en la manera de treballar i de presentar l'exposició. Aquell esdeveniment va estimular les ganes de tornar-hi l'any següent. A l'assemblea de preparació de l'exposició del Nadal del 2012 ja hi va haver diverses propostes per donar un eix temàtic nou a l'exposició. Després de debatre-les, es va fer una votació de la qual va sortir com a opció triada dedicar l'exposició als jocs.

Aquell any, a la primavera, es va tornar a oferir el curs de modelatge de figures. L'evidència que hi havia persones capaces de fer figures molt dignes era com el permís per continuar jugant amb els límits del pessebre. Els pessebristes van prendre consciència del fet que si sabien fer-se les figures, en anys successius, es podria apostar per fer qualsevol tema, ja que se sentien lliures de les limitacions que hom pot tenir si s'utilitzen només les figures clàssiques.

A la sala de baix, a cada pessebre hi havia algú que estava jugant (a cavall fort, a saltar a la corda, a fer bombolles de sabó, a arrencar cebes, a fer volar estels...) en total harmonia amb el tema bíblic que s'hi representava. L'exposició de pessebres amb jocs es completava al pis de dalt amb una exposició de joguines antigues cedides principalment per famílies de Castellar. Es van arribar a recollir gairebé un centenar de jocs i joguines de tota mena que, degudament classificades i descrites, s'exposaven a les vitrines. El conjunt va resultar ser una veritable etnografia del joc de principis del xx a Castellar. Hi havia nines de cartó i de porcellana, titelles de fusta, una cuineta, jocs de taula i joguines de llauna, entre altres coses. Una part de l'exposició estava dedicada a mostrar pessebres de joguina, de manera que es lligava els dos eixos de l'exposició: pessebre i jocs.

Aquell any la intencionalitat de presentar l'exposició de pessebres amb un segon eix temàtic ja va quedar molt més clara i va ser més visible. Els membres del Grup eren més conscients del fet que estaven aportant alguna cosa nova a les exposicions de pessebres. Així també ho va apreciar el públic i els mitjans de comunicació que, encuriós, van dedicar bones peces periodístiques a l'exposició.

Als pessebres de Castellar sempre hi ha hagut un pessebre amb pluja, un clàssic que el públic ja espera. També, a vegades, algú havia fet un pessebre amb vent o una posta de sol ben rogenca. La idea de dedicar una exposició als fenòmens meteorològics s'havia plantejat alguna vegada però sense massa convenciment. El meteoròleg de TV3, Tomàs Molina, que s'havia interessat molt per l'exposició de pessebres i jocs quan la van venir a gravar per al seu programa Espai Terra, va acabar d'animar el Grup per fer l'exposició de pessebres dedicada a la meteorologia. La decisió per al Nadal del 2013 es va prendre gairebé sense debat. De seguida es va veure que si érem capaços d'encabir un fenomen meteorològic en cada un dels pessebres, allò podia tenir molt bona acceptació mediàtica. Els reptes tècnics

Pessebres i jocs tradicionals. (2012)

JAUME MUNTADA

van ser importants perquè, més enllà de la pluja que ja sabíem fer, hi va haver un pessebre on nevava, un amb vent, un amb boira, un amb un arc de sant Martí, un amb una tempesta de sorra i un amb un pilar solar o amb una pluja d'estels, entre d'altres.

L'exposició del primer pis portava per títol "El cel i el temps" i estava dedicada a mostrar objectes relacionats amb les maneres de fer front a la meteorologia acompanyats de figures de pessebre relacionades amb el temps atmosfèric. Hi havia un paraigua de pastor, escal-

Plou i neva als pessebres (2013) JAUME MUNTADA

fadors de llit, un braser, instruments per mesurar el vent i la pluja, pregàries i rituals populars relacionats amb la pluja, entre altres coses. L'exposició es completava amb una col·lecció particular interessantíssima, cedida per Antoni Dorda, de l'antiga i desapareguda figura de l'home de les neus, que representa un personatge solitari que viu aïllat als cims de les muntanyes (Serra de Manresa, 2019: 59), i amb una altra col·lecció d'interpretacions contemporànies d'aquesta figura, cedides per Hernán de Rivera.

Aquell any el Grup va prendre clara consciència del que estava aconseguint. Realment estaven aportant a l'exposició de pessebres una novetat que ja es començava a esperar d'un any per l'altre. Els mitjans de comunicació van dedicar molta atenció a aquesta exposició i les visites van experimentar un creixement notable.

L'any 2014 es commemoraven arreu del país els 300 anys del 1714. La idea de fer una exposició relacionada amb l'esdeveniment era molt llatinera, però no era fàcil de lligar. Després de donar-hi voltes es va arribar a trobar una fórmula que podia ser interessant. L'exposició de pessebres havia d'ambientar els seus diorames en indrets rellevants de la història de Catalunya. No es tractava de reproduir esdeveniments històrics, sinó només espais emblemàtics que acollissin les escenes bíbliques. Inicialment, hi va haver certes reserves per part dels pessebristes perquè caldria fer escenaris molt fidels i això era molt complicat, ja que tothom els podria comparar amb la realitat. La veritat és que aquesta era una autolimitació que apareixia sense massa fonament, ja que la qualitat dels pessebristes del Grup havia demostrat moltes vegades la gran capacitat que tenien de reproduir espais amb molta fidelitat a l'original. És cert, però, que per primera vegada tothom

Cartell de l'exposició. (2014)

JAUME MUNTADA

es veia molt cenyit i obligat pel tema triat. Era un nou repte, no imaginar un escenari, sinó reproduir-ne un de concret.

El resultat de l'exposició va ser molt sorprenent, escenaris com el castell de Cardona, la cartoixa d'Escaladei, la muntanya dels Encantats, l'església de sant Climent de Taüll, el pi de les tres branques, el pavelló Mies van der Rohe... van acollir les diverses escenes bíbliques del relat de Nadal. Al costat

de cada pessebre s'hi va posar una nota històrica breu de l'indret que hi havia representat. Com a complement, es va fer un àlbum d'adhesius amb les fotos dels pessebres i les descripcions històriques i es va repartir entre les persones visitants. La visita a l'exposició de pessebres incorporava un element pedagògic relacionat amb la història de Catalunya que feia l'experiència molt més rica. Visitar pessebres esdevenia una activitat de la qual tothom en sortia havent après alguna cosa més. El delegat del Govern per als actes del 300 aniversari de 1714, el Sr. Miquel Calçada, va presidir la inauguració de l'exposició.

A la sala del primer pis es va dedicar l'exposició a les tradicions catalanes al voltant del Nadal; la producció de torrons, el quinto de Nadal, els canelons, la fira de santa Llúcia o les nadales van ser els protagonistes de les vitrines, una de les quals estava dedicada a mostrar conjunts d'autors diversos amb figures que representaven el moment de fer cagar el tió.

Aquell any, a més, el grup pessebrista havia estat convidat a muntar una exposició de pessebres a la localitat

Esposoris de Josep i Maria a Sant Climent de Taüll. (2014) JAUME MUNTADA

portuguesa de Santo Tirso i, atès que les inauguracions van coincidir en dia i hora, es va poder fer una videoconferència entre les dues seus i, d'aquesta manera, es va poder ampliar l'entorn del Grup Pessebrista de Castellar més enllà de les fronteres.

Per a l'any 2015 calia pensar en una proposta que no lligués tant als pessebristes. Era important que tothom se sentís a gust amb aquesta nova manera de presentar els pessebres. Per això, després d'un any en què els pessebristes s'havien vist molt obligats per la temàtica, era convenient proposar un tema amb el qual cadascú pogués fer "el seu" pessebre. Necessitàvem una idea que permetés incorporar d'una manera fàcil un tema secundari en el pessebre que cadascú volgués fer. Finalment, es va decidir fer una exposició de pessebres en femení, procurant que a cada pessebre destaqués d'alguna manera un personatge d'aquest gènere. Van obtenir per a aquest projecte la col·laboració de l'Institut Català de les Dones i la Sra. Montse Gatell, la seva presidenta, va presidir la inauguració.

El pessebre popular ja ofereix moltes possibilitats: la dona que fila, la dona que porta l'aigua... però hi va haver altres propostes molt interessants, com va ser el cas de dos pessebres que van homenatjar Elisabeth Eidenbenz, fundadora de la maternitat d'Elna, i un pessebre dedicat a Neus Català, ja que aquell any era el centenari del seu naixement. Així com en els darrers dos anys el centre d'interès quedava molt ben destacat i diferenciat per la temàtica nadalenca, en aquesta ocasió el tema de les dones va quedar tan integrat als pessebres, d'una manera tan natural, que fins i tot va passar una mica desapercebut. El 2015 es commemorava també l'any Amades, per això a tots els pessebres que era adient hi havia un rètol amb imatges de figures

de pessebre femenines procedents del llibre *El Pessebre*. El pessebre *Nadal a Ravensbrück*, inspirat en un fragment del llibre de Carme Martí, *Un cel de plom*, reproduïa un barracó d'un camp de concentració on unes dones muntaven el pessebre amb quatre cartons. L'escena trencava amb tots els ideals del pessebre, que normalment és representat com un espai bucòlic amb personatges idíl·lics, tot ben posat i bonic. El fet que aquell any fos l'any Neus Català va donar molt de ressò a aquell pessebre i, de retruc, a l'exposició. A la sala de dalt, es van exposar figures femenines del pessebre de diversos autors i també figures de pessebre fetes per dones, la majoria de les quals eren castellarenques. D'aquesta manera, estàvem també fent un reconeixement a les dones que fan figures de pessebre.

Cada any començava a ser més difícil trobar un segon tema per a l'exposició. Per al Nadal del 2016 es va decidir fer pessebres inspirats en cançons de Nadal. Plasmar en una obra tridimensional l'esperit o la lletra d'una cançó era un repte important. Els pessebres van representar nades tant populars com contemporànies. En alguns casos el vincle entre l'obra pessebrística i l'obra musical va ser molt clar i en

d'altres no tant. El centre d'interès musical que acompanyava el relat del naixement de Jesús quedava diluït en l'escenografia típica dels pessebres. L'ajuda dels plafons on es reproduïa un fragment de la nadala orientava els visitants a l'hora de contemplar el pessebre tenint en compte el tema musical. Novament s'havia triat un centre d'interès que no era tan evident com ens pensàvem. A la sala de dalt, es van exposar figures de pessebre que porten instruments, instruments populars i una edició del llibre *El Pessebre*, de Joan Amades, de l'any 1946. Aprofitant la temàtica de l'exposició, es va organitzar un concert a la sala dels pessebres amb un dels cors del Cor Sant Esteve de Castellar.

Per al Nadal del 2017 es va optar per un tema realment arriscat. Vam decidir representar les escenes nadalenques en escenaris de diversos països del món. Ja és ben sabut que el pessebre s'ha contextualitzat sovint en la cultura que el fa, tenim figures de pessebre vestides de catalans, de peruans, de napolitans o provençals i vam voler partir d'aquesta possibilitat que ofereix de per si la representació del naixement de Jesús per muntar una exposició de pessebres del món. S'hi van veure pes-

Nadal a Ravensbrück. (2015) CESC LLINARES

Infància de Jesús al Pol Nord. (2017) JAUME MUNTADA

sebres en escenaris del Japó, del Perú, d'una colònia d'indis americans, de la Capadòcia, de Finlàndia, del Tibet... Fins i tot hi va haver un pessebre que representava una arribada imaginària dels Reis amb una nau espacial on, des de la finestra, es veia l'apropament al planeta Terra. Aquest pessebre, ple de ginys tecnològics, es va exposar posteriorment en un museu de pessebres que s'havia inaugurat recentment a Mollina (Màlaga).

L'exposició va quedar molt atractiva i variada gràcies a la diversitat de paisatges i de figures. Si un dels problemes que sovint veiem a les exposicions de pessebres és que tots els paisatges que s'exposen acaben sent molt semblants o acaben tenint un aire, en aquest cas això es va esvaïr del tot. A la sala del primer pis, es va muntar una exposició de figures de pessebre de diversos països, totes provinents de les col·leccions particulars dels membres del Grup. Era una molt bona mostra de les diferents maneres de representar el pessebre que hi ha en el món. Va resultar una exposició molt vistosa i ben documentada, per la qual cosa la seva visita no només consistia a mirar figures, sinó que donava la possibili-

tat d'aprendre les particularitats de la riquesa del pessebrisme.

Feia uns anys que les visites augmentaven i que els comentaris dels visitants eren molt encoratjadors. La gent havia abandonat la idea que l'exposició era sempre més o menys igual. Des del món pessebrístic, hi havia molt bones crítiques i els mitjans de comunicació prenien el Grup Pessebrista de Castellar com a referència per la novetat que cada any presentava la seva exposició. A més, l'experiència d'haver de ser creatius i de marcar-nos reptes arriscats ens havia

unit molt com a grup. Havíem passat de fer una exposició de pessebres en què cadascú aportava la seva creació particular, a tenir objectius comuns i a construir una exposició conjunta el resultat final de la qual era més que la suma de les aportacions individuals.

L'any 2018 ens vam proposar una exposició que permetia diversos apropaments. El centre d'interès va ser els mitjans de transport. És evident que als pessebres normalment apareixen mitjans de transport, per tant, qui volia fer un pessebre clàssic simplement havia de destacar un mitjà de transport en el seu pessebre. D'altra banda, però, la imaginació dels pessebristes ens va portar a veure pessebres acompanyats dels mitjans de transport més diversos: vam veure-hi uns rucs, un vaixell, un telefèric, un autobús, el cremallera de Montserrat o fins i tot a Josep, Maria i el Nen a dalt d'una Vespa, entre d'altres. L'exposició va resultar curiosa i entretinguda de veure. La relació entre el centre d'interès i el relat de Nadal, en alguns casos, no va quedar del tot ben resolta. Si en l'any dels pessebres en femení o dels pessebres i nadesles el relat nadalenc va passar per davant del tema secundari, fent-lo en alguns casos imperceptible, aquest any va passar el

Pessebres i mitjans de transport. (2018) CESC LLINARES

contrari. Alguns pessebres mostraven molt clarament el mitjà de transport, però no quedava prou clar quin tema relacionat amb el naixement de Jesús s'hi representava. Això va propiciar una reflexió del Grup sobre la necessitat de poder mantenir amb claredat el relat del Naixement en paral·lel al centre d'interès de cada any. Transitar per noves formes de presentar el pessebre ens obligava a posar molta atenció als elements iconogràfics relacionats amb el Naixement. L'exposició del primer pis va acollir un pessebre fet en el marc d'una maqueta ferroviària i un conjunt de mitjans de transport fets en modelisme acompanyats d'algunes figures de pessebres que complementaven l'escena.

Si històricament l'exposició dels pessebres de Castellar ha estat un punt de referència en el pessebrisme català per la qualitat dels seus pessebres, ara, a més, s'hi afegeix que la nova manera de presentar l'exposició l'ha projectat cap a un públic més heterogeni, de caràcter familiar. Fer una visita als pessebres de Castellar ja no és només anar a veure pessebres, sinó que té el valor afegit de ser una experiència pedagògica i cultural molt més completa. Al joc d'observació que el Grup fa més de vint anys que ofereix i que per si mateix ja contribueix a mirar els pessebres amb més detall, ara s'hi afegeix el centre d'interès que acompanya l'exposició i una exposició temàtica a la sala de dalt.

Innovar demana caminar pels límits, sortir de la zona de confort i aventurar-se a trepitjar nous territoris. Innovant hi ha el risc de trepitjar línies vermelles, però sobretot es genera una oportunitat per créixer, experimentar, madurar, sacsejar. Els riscos que té la innovació van acompanyats de grans beneficis. Per això, de fet, sempre estem innovant. L'activitat cultural humana

és un flux constant d'innovació, de canvis, d'adaptació a nous valors, a noves configuracions de la societat. El que és tradicional també canvia i s'adapta als nous temps. Potser ens costa veure i acceptar els canvis en aquelles qüestions més lligades a la tradició o a la identitat, però, mirant-ho amb la suficient distància, reconeixem que fins i tot allò que semblava més immutable admet novetats.

L'any 2019 ens vam plantejar un centre d'interès que d'entrada semblava una bogeria. Ja havia sortit com a possibilitat en algun altre moment, però no ho havíem vist prou clar. Era l'hora d'apostar per fer pessebres vinculats a una de les arts més contemporànies, el cinema. Van caldre dues reunions espaiades en el temps per poder madurar la idea i veure si tenia possibilitats de reeixir. Les pors que en altres moments havien aparegut relatives a la manca de figures específiques o a la fidelitat que havíem d'aconseguir amb els paisatges ja estaven superades, la inquietud en aquest cas era més conceptual, preocupava com lligar

el relat del Naixement amb l'escena d'una pel·lícula. Havíem d'anar més amb compte que mai perquè els dos relats (el nadalenc i el cinematogràfic) es poguessin identificar clarament i no es confonguessin.

El resultat va ser una exposició molt espectacular. Vam veure la *Mary Poppins* en una nit de reis, una escena de "Cercant hostatge" en l'escenari de la pel·lícula *Cantant sota la pluja*, un Xarlot mirant amb atenció com els reis adoraven Jesús, l'anunciació a Maria en l'escena *d'Allò que el vent s'endugué*, Maria visitant Elisabet en un poblet de Grècia de la pel·lícula *Mamma mia*, una fugida a Egipte en l'estació de tren de *Harry Potter*, i uns avatars de Josep, Maria i Jesús a *Pandora*. L'espectacularitat de la proposta va causar sensació als mitjans de comunicació i el boca-orella va funcionar molt bé. Les visites a l'exposició es van incrementar com mai. Al primer pis, amb col·laboració amb el Cine Club de Castellar, es va muntar una exposició d'objectes relacionats amb el cinema, entre els quals destacava un decorat de la pel·lícula

Nit de Reis amb la *Mary Poppins*. (2019) JAUME MUNTADA

La plaça del Diamant, que feia a la vegada de *photocall*.

L'any 2020 va arribar la pandèmia de la Covid-19. Ja teníem un tema triat, però va ser absolutament desaconsellable fer l'exposició. A l'assemblea del grup es va decidir associar-se amb els comerciants de la vila per mostrar pessebres als aparadors, una bona solució que diverses associacions del país van fer aquell any. El resultat va superar totes les expectatives. Una trentena de pessebres, alguns molt grans, van estar exposats als aparadors de diversos comerços. L'exposició de pessebres s'havia reinventat novament i els carrers de Castellar es van transformar en sala d'exposicions. El joc d'observació que normalment fan els visitants va agafar un aire més popular i obert i es va convertir en un concurs en què els premis eren donatius dels mateixos comerciants, una simbiosi perfecta que va plaure molt a tothom.

Conclusió: no hi ha res que sigui “de tota la vida”

En l'àmbit cultural es constata que la innovació està als marges, mentre que el que és hegemònic està al centre (Lombardi-Satriani, 1978). Al centre trobem les idees i els valors que es consideren immutables, que es defensen com a essencials. Aplicant aquesta màxima al pessebrisme, veiem que hi ha una tendència a parlar del “pessebre de tota la vida” com a guia del que ha de ser un pessebre. Ben mirat, no hi ha res que sigui “de tota la vida”, com a màxim hom pot dir “de tota la meua vida”, és a dir, el pessebre que jo sempre he vist, el que configura el meu imaginari pessebrístic.

Les tradicions que es vulguin perseverar en un món tan canviant com el nostre han d'establir ponts i passarel·les entre el centre i la perifèria. El pessebrisme ha de poder sortir de l'essencialisme i explorar noves formes de presentar

la seva proposta artística. Com hem vist, això serveix tant per al concepte de pessebre que s'hi fa com per a les formes de presentar-lo.

Els pessebres de Castellar del Vallès, amb la seva nova manera de presentar les exposicions, han aportat una gran novetat en el món pessebrista. Incloure un segon eix temàtic a les exposicions de pessebres ha capgirat també la manera de treballar del Grup, que ha passat d'oferir una successió d'obres individuals a presentar una creació col·lectiva.

No va ser gens fàcil aconseguir fer aquest pas. En el si d'un grup és difícil proposar canvis que afectin la globalitat. Va costar alguns anys convèncer d'aquesta idea i es va acabar portant a terme gairebé per casualitat. L'experiència de treball en equip, en què cadascú posa el que sap fer en benefici del projecte comú, ha estat, probablement, el millor que ens ha passat.

D'altra banda, aquestes exposicions han generat curiositat i també debat. Això és bo, ja que la mirada de l'espectador sobre l'exposició de pessebres s'eixampla per anar més enllà d'una admiració distant de les característiques físiques dels pessebres. Els espectadors, sense ser-ne massa conscients, passen del que alguns anomenen una atenció perceptiva a una atenció estètica (Beardsley y Hospers, 1982).

Les exposicions d'aquests deu anys han arribat a públics nous, a públics diferents. Els mitjans de comunicació han valorat la novetat de la proposta i han estat oferint molt bones peces periòdiques en programes de màxima audiència. El victimisme d'algunes veus dintre del món pessebrístic que diu que els mitjans no paren atenció al pessebre queda desdibuixat quan s'oferix alguna novetat interessant.

Les exposicions de pessebres de Castellar van més enllà de presentar uns diorames molt ben fets: tenen una clara voluntat educativa i qui les visita surt havent après coses que desconeixia. D'aquesta manera, s'integra el pessebre dins d'un àmbit més ampli de l'oferta cultural. ■

BIBLIOGRAFIA

- **Amades, J.** (2009) *El Pessebre*. Tarragona: Arola.
- **Beradsley, M.;** Hospers, J. (1982) *Estètica. Historia y fundamentos*. Madrid: Ed. Càtedra.
- **Benavent-Vallès, E.** (2021) *Pessebre social*. <<http://pesebresocial.blogspot.com/>>
- **Dresaire Gaudí, A.** (2020) “10 raons per visitar els pessebres de Castellar del Vallès”, *El Pessebre és un món*. <<https://www.elbouilamula.cat/2020/01/10-raons-per-visitar-els-pessebres-de.html>>
- **Llates, R.** (1927) “És cosa de pensar en els pessebres”. La Nau.
- **Lluch, À.** (2015) *Ricard Lluch pessebrista*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- **Lombardi Satriani, L.** (1978) *Apropiación y destrucción de la cultura de las clases subalternas*. México: Ed. Nueva imagen.
- **Montlló Bolart, J.** (2017) “La batalla del pessebre en Catalunya”, *Belén*, 35, 61-69.
- **Renart, J.** (1930) *Exaltació del pessebre popular*. Conferència al Poble espanyol. Ms 4259/5. Biblioteca de Catalunya.
- **Serra de Manresa, V.** (2019) *El nostre pessebre. Tradició, història i simbolisme*. Barcelona: Editorial Mediterrànea.